

Інститут філософії
Національної Академії наук України

На правах рукопису

БУЧМА Олег Васильович

**ОСОБА В СИСТЕМІ
РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН**

спеціальність - 09.00.11 - релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

К И Ї В - 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі проблем сучасних релігійних процесів в Україні Інституту філософії НАН України

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Косуха Петро Іванович

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Лобовик Борис Олександрович
кандидат філософських наук, доцент
Черній Анатолій Михайлович

Провідна організація: Національний університет
"Києво-Могилянська Академія"

Захист відбудеться "20" червня 1997 р.
на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 01.25.05 в Інституті
філософії НАН України (252001, Київ, вул. Трьохсвятительська,4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
філософії НАН України (252001, Київ, вул. Трьохсвятительська,4).

Автореферат розісланий "17" травня 1997 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук

Головащенко С.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Універсальним поняттям, логічним центром осмислення дійсності в наш час є людина. Проблема усвідомлення людиною свого місця в світі, сенсу свого буття стає стрижневою ідеєю епохи. При цьому в суспільній свідомості відбувається значне якісне зрушення в бік пріоритетності гуманістичних цінностей, коли першочерговими є питання морального осмислення дійсності.

Разом з тим існування людини в сучасних умовах все більше стає глибоко проблематичним на фоні загальної соціальної кризи людства з її похідними - екологічною, демографічною, політичною, економічною та іншими кризами. Все гостріше постають питання: як жити, щоб зберегти природу, культуру, народ, уникати конфліктів, не згубити себе.

В зв'язку з цим істотно зріс інтерес до релігійних вчень, що завжди порушують проблеми загальнолюдського значення - життя і смерті, добра і зла, істини, проблему віри і дають власну специфічну інтерпретацію їх розв'язання.

Водночас, повернення і розвиток інтересу до релігії - це реакція на відроджувальні процеси, які нині відбуваються в Україні і характеризуються змінами світоглядної парадигми й ціннісних орієнтацій, своєрідними світоглядними зрушеннями і поворотами як в соціумі, так і в особі. А заповнення духовного вакууму релігійною інформацією, спричинює нині присутність компоненту релігійності в усіх виявах людського світу.

Культурні зрушення, що супроводжуються кризовими явищами у суспільстві, приводять, з одного боку, до розпаду монолітної системи взаємозв'язків між соціально-економічними, політичними і соціокультурними структурами, з іншого - втрачають свою однозначність попередні форми залежності

особи від соціуму. Це в свою чергу детермінує духовну переструктуризацію суспільства. Одним із головних виявів цієї переструктуризації є релігійна сфера.

Все це рівною мірою актуалізує необхідність перегляду усталеного на цей час погляду на проблему особи в системі релігійних відносин. В зв'язку з цим повинна відбутися й переоцінка місця і ролі особи в суспільно-історичних процесах; де вона постає як відправний момент (почало) суцього, проект людського буття і смислу. А це неможливе без усвідомлення того, що хоча первинно особа є соціальним продуктом, та все ж таки вона володіє й іншою природою, яку визначають діяльна сутність людини, її раціональність, телеологічність, можливість виходу за грані наявного, намагання до розширення меж свого буття, що дає підстави говорити про певну незакінченість, невичерпність особистості, яка завжди потенційно перевершує актуальність життєвої ситуації.

В умовах розбудови в Україні демократичної соціально-правової держави, становлення національної свідомості, відродження ідеї національної духовності, утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у масовій свідомості, де значне місце займає релігійний чинник, таке дослідження виявилось досить актуальним, що й зумовило зацікавленість дисертанта пропонованою темою.

Стан дослідження проблеми. Питанням, так чи інакше пов'язаним з проблемою особи, її співвідношенням з релігійним середовищем, що детермінуються релігійними відносинами і актуалізуються в релігійній діяльності, присвячено багато робіт дослідників, які репрезентують різні галузі знання - філософів, соціологів, психологів, істориків, етнологів, фізиків, кібернетиків.

Питань сутності релігійних відносин чи їх окремих аспектів (державно-церковних, релігійно-економічних, релігійно-правових, тощо) торкались у своїх дослідженнях як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. До недавнього часу у вітчизняній науковій літературі панував погляд на релігійні відносини як на суспільні відносини, урегульовані релігійними нормами. Таким чином, релігійні відносини зводилися до церковних, міжконфесійних відносин, міжособистісних стосунків між віруючими, а особа поставала як деіндивідуалізована і деперсоніфікована система функцій-ролей. Увага дослідників (А.Будов, О.Дроздов, В.Клочков, Г.Мокроносів, М.Медведєв, О.Т.Москаленко, К.Никонов, М.Пісманик, О.Сухов, Д.Угринович, О.Чечулін, І.Яблоков та ін.) концентрувалась навколо значення загально-соціальних і конкретних умов релігійного життя і діяльності. Але у цьому процесі ігнорувався особистісний чинник (власна активність індивідів).

На дослідженні саме цього аспекту зосередились українські релігієзнавці (М.Бабій, В.Бондаренко, В.Єленський, М.Закович, А.Колодний, П.Косуха, В.Климов, Б.Лобовик, М.Рибачук, Л.Филипович, А.Черній, П.Яроцький, та ін.) Вагомі наукові здобутки у цьому напрямку мають зарубіжні вчені (А.Баркер, С. ван Бійсбервельд, К.Дьюрем, Г.Моран, Х.Папастасіс, Г.Робберс, Р.Торфс, С.Феррарі та ін.), які проблеми індивідуальної релігійності та забезпечення свободи совісті, релігії і віровизнань розглядають через призму державно-церковних відносин, а зокрема таких їх моделей, які мали б діяти на користь прав та інтересів особи, суспільства і держави. Питаннями взаємовідносин індивіда і суспільства, розвитку особи, її релігійності й морального вдосконалення тощо займалися й інші західні дослідники (Г.Бранд, А.Брунер, М.Бубер,

К.Войтила, А.С.Гарнетт, С.Кеніг, Ж.Марітен, Дж.Мільтон Йінгер, Г.Олпорт, М.Редінг, А.Сервера Еспіноза, Я.Фелермейер, Ф.Фрідман, М.Шелер та ін)., які в своїх працях доводять, що особа первинна щодо суспільства і за своєю духовною сутністю є незалежною від нього істотою, хоча деякі з них будують своє вчення на засадах діалогічного персоналізму (М.Бубер, А.Сервера Еспіноза, Ф.Фрідман). Соціально-психологічний аспект дослідження індивідуальної релігійності представлений у працях У.Джемса, О.Карагодіної, В.Полтавця, К.Платонова, М.Попової, Д.Угріновича, З.Фрейда, Е.Фромма, К.Юнга та ін.

Для вивчення теми важливе значення мали філософсько-антропологічні дослідження представників київської філософської школи, зокрема Є.Бистрицького, І.Бичка, М.Булатова, С.Кримського, В.Іванова, В.Табачковського, В.Шинкарука, О.Яценка та ін. Саме ці вчені в своїх працях розглядали вперше у вітчизняній літературі особистісне буття через призму діяльнісного, онтологічного, аксіологічного, екзистенційного підходів.

У своєму дослідженні автор спирався на теоретичні положення, які безпосередньо чи опосередковано стосуються даної проблеми, і викладені у працях українських (С.Аскольдов, В.Вернадський, Г.Сковорода, А.Шептицький, П.Юркевич та ін.) та російських (М.Бердяєв, О.Мень, В.Розанов, П.Сорокін, С.Франк, Л.Шестов та ін.) мислителів.

У своїй праці автор врахував і переосмислив результати дисертаційних досліджень, які в тій чи іншій мірі можна вважати дотичними до даної проблематики, а, зокрема, - дисертаційні роботи Б.Головка, І.Гудими, Л.Денисової, О.Кисельової, В.Ляха, М.Недашковської, С.Носова, О.Сарапіна, Р.Трачука, І.Хмелько, В.Яценка та ін.

Попри велику увагу науковців до даної проблематики, вищезгадані питання (а особливо, коли увага концентрується навколо все більшого визнання індивідуальності й особистісного начала в релігійній діяльності і відповідно в суспільному культурно-цивілізаційному процесі) не можуть вважатися вирішеними.

Чимало питань проблеми залишаються не з'ясованими й потребують подальшої розробки. Недостатньо-дослідженими залишаються сутнісні характеристики релігійних відносин, їх спільність та відмінність з суспільними відносинами в заломленні через призму особистісного буття. Малодослідженими є особливості функціонування релігійного середовища, не знайшли належного відображення питання самореалізації особи в процесі релігійної діяльності. Вимагають свого подальшого теоретичного розв'язку такі релігієзнавчі категорії як "релігійні відносини", "релігійність", "релігійне середовище", "релігійна діяльність".

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є обґрунтування і розкриття сутності особи в системі релігійних відносин, перегляд викликаних надмірною соціологізацією та певним ідеологічним тиском усталених точок зору на дану проблему.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення кола питань, що позначились у логічній структурі дослідження і склали його основні завдання:

- визначити природу релігійних відносин, специфіку їх формування і функціонування;
- дослідити вплив системи релігійних відносин на внутрішню структуру і механізм становлення індивідуальної свідомості та характер релігійності особи;

- переосмислити усталений погляд на поняття релігійного середовища; з'ясувати структуру, функції релігійного середовища, його місце у системі суспільного життя і особистого буття;

- здійснити аналіз суб'єкта й основних детермінант релігійної діяльності;

- виявити об'єктивні соціокультурні засади і передумови самореалізації особи в процесі релігійної діяльності.

Теоретико-методологічна основа дослідження і джерела.

Методологічну основу дисертації складають антропологічний, соціально-філософський і конкретно-історичний підходи до дослідження явищ духовного життя людини і суспільства, аналізу релігійних відносин і діяльності. Особлива увага приділяється загальнофілософському методу дослідження.

Базисом дослідження структури, функцій, форми, змісту, онтогенезу релігійних відносин та особливостей їхнього впливу на внутрішню структуру і механізми становлення індивідуальної свідомості та характер релігійності особи, визначенні місця і ролі особистісного начала в релігійній діяльності, взаємодетермінованості особи і релігійного середовища послугували сучасні досягнення в галузі методології гуманітарного знання і, зокрема, релігієзнавства. Автор використав ряд ідей, узагальнень і висновків вітчизняних та зарубіжних філософів, соціологів, істориків, юристів, політологів, психологів, а також теологів. В дисертації враховані методологічні результати досліджень, викладені в дисертаційних роботах вітчизняних авторів, у колективних та індивідуальних монографіях, які торкаються кола проблем, пов'язаних з даною темою.

За емпіричну основу дослідження дисертант взяв фактичні дані із праць вітчизняних і зарубіжних науковців та результати конкретних соціологічних досліджень, які були проведені за останні роки українськими релігієзнавцями, в тому числі й за участю автора, у різних регіонах країни. При дослідженні динаміки релігійних процесів, стану між- та внутріконфесійних відносин, релігійності особи були використані наступні методи: спостереження за релігійною діяльністю (вивчення релігійної і релігієзнавчої літератури, відвідування релігійних організацій, аналіз преси, телерадіопрограм, які безпосередньо чи опосередковано стосуються релігійних проблем); спілкування з представниками різних конфесій, та з людьми які в тій чи іншій мірі причетні до релігійної діяльності, зустрічі з релігійними діячами, що викликало більш змістовніше розуміння всіх насущних проблем релігійного життя у його взаємовідношенні з соціально-економічним, політичним, культурним станом нашої держави на сучасному етапі; метод включеного спостереження надав можливості зрозуміти механізми, які спонукають особу до певних дій стосовно релігійного середовища, способи і прийоми релігійного стимулювання і таке інше.

При цьому автор намагався дотримуватися принципів об'єктивності, історизму, толерантності, світоглядного плюралізму.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі комплексного аналізу сутності особи в системі релігійних відносин висунуто й аргументовано нове методологічне значення категорії "релігійні відносини". Це в свою чергу дало можливість по-новому осмислити такі недостатньо досліджені категорії як "релігійність", "релігійне середовище", "релігійна діяльність" в

контексті особистого буття та його сутності, цінностей, мети і сенсу.

У рамках розробленої концепції обґрунтовано низку положень, які відрізняються науковотеоретичною новизною:

- релігійні відносини - системне утворення, що має свосрідний набір істотних характеристик, які відрізняються багаторівневою структурою; вони розгортаються у трьох основних площинах: людина - бог, дух - плоть, людина - людина, що зумовлює пластичність і поліфункціональність їх змісту; розгляд релігійних відносин у широкому і вузькому розумінні спричинює до виокремлення їх із системи суспільних відносин, але, звичайно, не говорить про їх абсолютне відокремлення чи протиставлення;

- постійно здійснюючи свій вплив на особу і соціум, релігійні відносини певним чином слугують його організуючим чинником, а індивід є чітко визначеною релігійною особою тоді, коли ядром в його структурі є релігійне відношення;

- сутність особи в системі релігійних відносин виявляється в різноманітних формах взаємозв'язку індивідуального суб'єкта з релігійним середовищем - релігійній діяльності, де синтезується багатоманітний спектр соціальних зв'язків і форм спілкування індивіда як суб'єкта духовного і матеріального виробництва; релігійне й соціальне середовища - це дві самостійні інерційні системи, полем функціонування яких є відмінні для кожного з них просторочасові межі, але вони мають спільну точку перетину - особу (особистість);

- зовнішньою детермінантою релігійної активності особи є релігійне макросередовище - система взаємної залежності індивідів на основі релігійного відношення; в процесі релігійної

діяльності індивід виокремлює себе із зовнішнього світу, протиставить себе йому і створює свій внутрішній світ - релігійне мікросередовище ("Я" - Бог) - внутрішню детермінанту релігійної активності особи, вищу духовну реальність, трансцендентне буття, яке виходить за межі раціонального;

- в релігійній діяльності індивід реалізує всі свої життєтворчі компоненти в релігійній якості, що є своєрідним внутрішнім критерієм екзистенційного ставлення особи до світу; результати релігійної діяльності утворюють системотворче ядро сутнісних якостей віруючої особи;

Теоретичне і практичне значення дисертації. Зважаючи на молодослідженість вітчизняною філософською думкою проблеми особи в системі релігійних відносин, проведений комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз є певним внеском в усунення і подолання соціологічного редукціонізму й ідеологічної заангажованості при витлумаченні релігійного феномену та особливостей механізму функціонування релігійних відносин на індивідуальному рівні буття, що дає можливість для подальшого всебічного філософсько-онтологічного осмислення унікальності і культурної цінності особистості.

Концептуальний і фактологічний матеріал дисертаційного дослідження може бути використаним в процесі викладання вузівських курсів релігієзнавства, філософії, соціології та психології, проведенні релігієзнавчих експертиз віровчень та культової практики релігійних організацій. Висновки, одержані в процесі дослідження, можуть бути корисними при аналітичному вивченні релігійної ситуації в певному історико-культурному контексті, а зокрема - релігійної ситуації в Україні.

Апробація дослідження. Головні ідеї дисертаційного дослідження були висвітлені автором у виступах на

конференціях, семінарах різних рівнів, зокрема: Міжнародному колоквіумі "Протестантизм в українському соціокультурному контексті" (Київ, 1994), Міжнародній науковій конференції "Церква і соціальні проблеми" (Львів, 1994), на засіданні Міжнародного V круглого столу "Історія релігій в Україні" (Львів, 1995), Міжнародній науковій конференції "Релігія в контексті суспільних і духовних реалій сьогодення" (Київ, 1995), II Українському філософському конгресі (Київ, 1995), Всеукраїнському колоквіумі "Феномен релігії" (Київ, 1996), засіданнях відділу проблем сучасних релігійних процесів в Україні Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

Теоретичні висновки дослідження використовувалися дисертантом в ході навчального процесу в Національному університеті "Києво-Могилянська Академія" (1995 р.), при підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів і розробці інструментарію соціологічних досліджень та доповідалися на засіданні теоретико-методологічного семінару Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

Основні положення дисертації відображені в дев'яти публікаціях автора.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що випливає з його мети і основних завдань. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури.

Вирішення основних завдань дослідження передбачало насамперед визначення природи релігійних відносин, специфіки їх формування і функціонування, впливу на внутрішню структуру і механізм становлення індивідуальної свідомості та характер

релігійності особи. Саме цьому і присвячений перший розділ дисертаційної роботи.

Аналіз цих проблем дав можливість у другому розділі перейти до з'ясування структури і функцій релігійного середовища, його місця у системі суспільного життя та особистого буття. Оскільки сутність особи в системі релігійних відносин виявляється в різноманітних формах взаємозв'язку індивідуального суб'єкта з релігійним середовищем - релігійній діяльності, то логічно у третьому розділі здійснюється аналіз суб'єкта й основних детермінант релігійної діяльності, виявляються у цьому контексті об'єктивні соціокультурні засади і передумови самореалізації й самоствердження особи.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **ВСТУПІ** обґрунтовується актуальність обраної теми, аналізується стан її науково-теоретичного опрацювання, формуються мета й основні завдання наукового пошуку, розкривається наукова новизна дослідження, визначаються методологічні засади й теоретична основа та науково-практичне значення дисертації, подаються форми апробації та впровадження отриманих результатів.

У **ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ** - "Релігійні відносини та особливості їх впливу на особу" - автор визначає природу релігійних відносин, специфіку їх формування і функціонування, аналізує особливості їх впливу на внутрішню структуру і механізм становлення індивідуальної свідомості та характер релігійності особи.

У центр теоретичної концепції аналізу релігійних відносин дисертант ставить положення про взаємність розвитку

релігійної спільноти й особи, і, водночас, їх відносну незалежність, яка є джерелом і необхідною умовою їх взаємного розвитку. Це передбачає необхідність в деякій мірі розмежувати категорії "релігійні відносини" і "суспільні відносини". Таке розмежування надає цим категоріям нового методологічного значення.

Автор доводить, що релігійні відносини, будучи первинно суспільними за своєю природою, в той же час виходять за межі соціуму. Якщо суспільні відносини виникають і функціонують передусім, як відносини між людьми, то релігійні відносини, крім цього, апелюють до трансцендентного. Їх основним моментом є взаємовідношення "людина-Бог", а стрижнем - боговшанування. Проте виокремлення релігійних відносин із системи суспільних, звичайно, не говорить про їх абсолютне відокремлення чи протиставлення. Адже вони формуються і функціонують в органічному зв'язку з економічними, політичними, культурними, та іншими відносинами і не можуть існувати поза цим зв'язком. Тому треба розглядати релігійні відносини в широкому і вузькому розумінні. Таку двоїстість релігійних відносин у широкому розумінні можна зафіксувати словосполученнями "культурно-релігійні", "релігійно-політичні", та інші відносини.

Акцентовано, що чільне місце в пізнанні релігійних відносин посідають такі категорії, як "релігійні потреби" і "релігійні інтереси". У зв'язку з цим дисертант переглядає характеристики релігійних потреб як "псевдопотреб" чи "уявних потреб" і показує, що вони цілком реальні потреби віруючої особи, на основі яких формуються всі її інтереси і життєві устремління.

В дисертації підкреслено, що в релігійній свідомості індивіда відбивається притаманна людській спільноті певна система

релігійних відносин, які визначають напрям діяльності особи, характер побудови міжособистісних стосунків, положення і стан людини в суспільстві.

Найсуттєвіші підвалини архітекτονіки релігійних відносин становлять взаємовідношення "душа-тіло". Саме в площині духовнотілесного взаємопроникнення розгортається дія релігійних відносин, причому провідна роль належить душі. А звідси особа постає як ідеальна автономна самоцінність, самосвідомість, фрагмент абсолютної особи Бога. Або ж в залежності від варіативності релігійних відносин, їх конкретноситуативного прикладання людина може набрати рис божества. Релігійні відносини засобом відношувального тандему "душа-тіло" проводять чітку риску, що розмежовує поняття "індивід" і "особистість", які мають свою домінуючу сутність: індивід - тілесну, особистість - духовну.

Досліджуючи багатоманітну палітру релігійних відносин, їх синкретично-симбіотичне поєднання з суспільними відносинами, автор зазначає, що за певних умов релігійні відносини можна розглядати як рушій суспільних відносин. Наприклад, релігійні відносини, генетично передуючи державно-правовим відносинам, істотно впливають на розвиток і формування останніх. Ті ж, у подальшому, приводять до еволюції релігійних відносин. Окремі види суспільних відносин на початках свого формування тісно поєднуються з релігійними, а в основі їх симбіотичної конструкції перебуває побудована на відношенні "дозвіл-заборона" норма, як регулятор взаємодії "особа-світ".

У дисертації показано, що функціонування релігійних відносин залежить від рівня релігійної свободи в певному суспільстві. З цим пов'язуються такі поняття, як свобода вибору і свобода совісті, які визначаються не як якийсь особливий дар

держави, а як природне право кожної особи на можливість вільного вибору релігії, віри в Бога, світоглядних орієнтирів і переконань. Ігнорування цього факту, однобічність впливу держави на церкву, антагоністичний тип відокремлення церкви від держави, що заперечує можливість вільного партнерства між цими інституціями, може призвести до викривлень і збочень суспільного устрою, до виникнення квазірелігійних утворень як результату пошуків нової віри, нових духовних орієнтирів, цінностей та ідеалів.

Здійснений у розділі аналіз дає можливість зробити висновок, що будучи поєднаними зі всіма сторонами життєдіяльності суспільства, всіма його соціальними об'єктами, релігійні відносини не тільки обумовлюються ними, але й постають як умова їх подальшого розвитку. Взаємодіючи з релігійними відносинами, всі види суспільних відносин так чи інакше мають відповідний релігійний сенс і зміст. Тому вивчення релігійних відносин, тенденцій і динаміки їх розвитку є необхідною передумовою філософського осмислення не лише духовних, а й соціальних, економічних, політичних процесів.

Розглянуті в дисертації аспекти релігійних відносин дають можливість характеризувати досліджуване питання як проблему соціальну і проблему світоглядну, а отже - особистісну.

Вплив релігійних відносин на особу через релігійну свідомість, культуру і безпосередньо релігійну взаємодію можна визначити як духовнорелігійну детермінацію. Релігійні відносини набувають нового функціонального значення не тільки для соціуму, але й для особи. Адже вони детермінують утворення і виявлення нового відношення індивіда, яке вміщує в собі оцінку фундаментальних, хоча й завжди історично конкретних, людських цінностей - добра, краси, істини, справедливості, тощо.

Релігійні відносини трансформуються в індивідуальній свідомості та поведінці й перетворюються у внутрішній зміст людини, який потім набуває тієї самостійності, що дає можливість вести мову про існування індивіда як особистості. Це означає, що сама релігійна детермінованість особи є важливим джерелом її індивідуальності, неповторності.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ - "Особа в релігійному середовищі" - з'ясовується структура і функції релігійного середовища, його місце в системі суспільного та особистого буття. На основі проведеного дослідження автор доходить висновку, що особа як активний учасник релігійних відносин, носій релігійного відношення створює специфічне місце-буття, що умножливляє її входження в певну релігійну конструкцію. Це місцебуття, або релігійне середовище є абрисом взаємозалежності індивіда і трансцендентного; в ньому відбувається становлення, розвиток і функціонування релігійних відносин, забезпечується взаємозв'язок людини з Богом.

Звертається увага на необхідність уникнення ототожнення релігійного середовища з соціальним середовищем. Релігійне та соціальне середовища - самостійні інерційні системи, полем функціонування яких є відмінні для кожного з них просторочасові межі. Але вони мають спільну точку перетину - особу (особистість).

Сутнісною якістю особи є її комунікабельність. Для віруючого комунікація детермінується безпосереднім трансцендентним джерелом (Богом); для нього бути - значить постійно знаходитись в нерозривній єдності з Богом, примикати, мислити, вести діалог з ним. Особа, для якої сенс буття полягає в Бозі і для Бога, в своїй діяльності долає емпіричність природи та розкриває свою інтимну сутність.

Причини входження особи до релігійного середовища, звернення до Бога, пошуків зв'язків з трансцендентним, на думку дисертанта, криються в конфлікті людини і суспільства, особи та соціального середовища. Коли особа відчуває на собі руйнівний, негативний вплив суспільства й не знаходить для себе ніякого порятунку, тоді вона звертається до релігії, сподіваючись віднайти в ній свій головний орієнтир і свободу в світі. Сюди ж примикає і криза соціального зв'язку: для індивіда, який недостатньо інтегрований в суспільстві й перебуває в соціальній ізоляції (відсутність відчуття підтримки з боку суспільства), в соціальному плані особисте життя втрачає сенс; тоді індивід намагається віднайти його (сенс) в середовищі божественної присутності.

В дисертації визначається зовнішня і внутрішня детермінанти релігійної активності особи. Зовнішньою детермінантою є релігійне макросередовище - система взаємної залежності віруючих. Отже, особа є об'єктом детермінації релігійного макросередовища лише в тій мірі, в якій включена до його підсистем - релігійних спільнот, що мають свої специфічні потреби та інтереси, але реалізація яких зумовлюється релігійною діяльністю окремих індивідів. Тому в системі "особа - релігійна спільнота" кожна сторона об'єктивно необхідна для іншої як засіб забезпечення її життєдіяльності (функціонування, збереження та розвитку якісної визначеності). Релігійна спільнота, до якої належить особа, визначає спрямованість (суспільну або індивідуальну користь чи шкідливість) і рівень діяльності останньої (здійснення її в межах певних норм або своєрідну "наднормальність"). Саме за таких умов релігійна громада стає основним осередком виявлення сутнісних сил особи.

Характер спілкування між віруючими індивідами детермінує якісний рівень їх взаємодії з релігійними спільнотами. В процесі цього спілкування відбувається обмін традиціями, цінностями, стереотипами поведінки.

Одночасно в процесі релігійної діяльності особа відчужує нашарування суспільних відносин і входить у сферу "чистих" релігійних відносин, суб'єктами яких постають Бог і особистість віруючого; вона відокремлює себе із зовнішнього світу, протиставить себе йому і створює свій внутрішній світ - релігійне мікросередовище ("Я"- Бог) - внутрішню детермінанту релігійної активності особи, вищу духовну реальність, трансцендентне буття, яке виходить за межі раціонального. Особа набуває нового відчуття, яке характеризується приналежністю до нового виміру. Відбувається "трансформація в самому особистісному сприйнятті буття, яке в деякому розумінні стає відчутним для особи. Божественне середовище відкривається ... як зміна глибокого буття речей" (Гейяр де Шарден). Бог, маючи всепроникаючий характер, локалізується в серці віруючого і керує особою в усьому, що стосується мислення, почуття та діяльності.

Таким чином, релігійне мікросередовище є для особи віруючого тим осердям смислу, що має значення абсолютної повноти і абсолютної точки відліку суцього, стимулом і зразком смислотворення, предметом найвищих і найостаточніших поривань. Найвищою ж цінністю для віруючого є Бог.

Сенс буття особи, прилученої до релігійного середовища, полягає в розкритті потенційно закладених у ньому смислів. Релігійне середовище спонукає особу до діяльності. Воно є тією пружиною, що навіює ілюзію досконалості, викликає почуття злиття особистості "Я" з особистістю "іншого". "Я",

абсорбуючись "іншим", розширює абрис сутності свого буття, відчуває бажання "більшого" життя, потяг вийти за власні межі і відродитися в досконалому.

Такий процес супроводжується надмірною концентрацією, звууженням свідомості особи, спрямованої увагою на один єдиний об'єкт свого шанування. Все інше, що могло б бути варте уваги, відкидається, стає непотрібним. Особа ж відчуває розширення свідомості; надмірна концентрація, зосередженість особи на своєму об'єкті викликає ефект присутності останнього "тут і скрізь". Весь світ стає втягнутим у всюдиприсуще Божественне. Віруючий індивід відчуває себе частинкою надприродного. Або ж, навпаки, Бог стає частинкою світу особистоті.

Входження особи до релігійного середовища є рефлексією на розірваність людського буття з виокремленням таких його іноді суперечливих компонент, як індивідуальне, суб'єктивно-близьке і об'єктивно-чуже, що детермінують загрозу смерті, відчуття кінечності свого існування і намагання зберегти позитивний сенс буття, розірвати здавалося б нерозривну суперечність життя і смерті, стерти між ними грань.

Автор доходить висновку, що всезагальні конструкти і відносини, інтимізуючись в особі, стають її внутрішнім світом, зливаються з її конкретною життєвою траєкторією. Особа знаходить в релігійному середовищі опору, спосіб самоствердження і самореалізації. Відповідно релігійне середовище набуває особистісного значення й акумулюється особою у вигляді самобутнього духовного змісту і потенціалу.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ - "Особа і релігійні відносини в процесі релігійної діяльності" - присвячений виявленню об'єктивних соціокультурних засад і передумов самореалізації і

самоствердження особи в релігійній діяльності. Автором проводиться аналіз релігійної діяльності та основних її детермінант.

В дисертації обґрунтовується положення: для людини, що увійшла до релігійного середовища, прилучилась до трансцендентного, провідним видом життєдіяльності є релігійна діяльність, яку можна визначити як практично-духовне опанування світу віруючим індивідом.

За таких обставин будь-який вид діяльності набуває релігійного значення чи форм релігійної діяльності. Тому поширений і часто вживаний розподіл релігійної діяльності на культову і позакультову в соціології релігії є не досить вдалим у застосуванні його до філософії релігії, яка має досягнути релігійний феномен у всій його єдності, сукупності, у всій тотальності взаємозв'язків і відношень.

Дисертант доводить, що культовий ритуальний чи обрядовий елемент завжди присутній і в позакультовій релігійній діяльності. Якщо агентом дії є особа віруюча, то й будь-яку її діяльність можна вважати релігійною, адже вона детермінується актом віри, зв'язком з трансцендентним, надприродною Божественною волею, тощо.

Розглядаючи релігійну діяльність на двох рівнях - колективному і особистісному, автор підкреслює первинність особистісного рівня, його динамічну роль на відміну від колективного рівня, який є статичним її (релігійної діяльності) чинником. Релігійні відносини, а саме їх певна система, взята в конкретному просторочасовому відтинку, детермінує релігійну діяльність як на загальноколективному, так і на індивідуально-особистісному рівнях.

Специфічною формою людського буття, яка реально може здійснювати синтез релігійних відносин і яка через це є найбільш дієвим механізмом їх саморозвитку є особистість. Тому у кожному вияві релігійної діяльності виразно простежується особистістне начало, яке відіграє роль дійсного посередника між різними формами релігійного буття.

Релігія як феномен має свою ціннісно-смыслову основу, що реалізується засобом релігійної діяльності. А результати цієї діяльності утворюють системотворче ядро сутнісних якостей віруючої особи. Тому, констатується в дисертації, релігійну діяльність можна розглядати як культурнотворчу діяльність, в межах якої відбувається не тільки духовне збагачення суспільства новими цінностями, а й самотворення людини як особистості.

Сутнісний вияв особи, зазначено в роботі, її самореалізацію в релігії можна дослідити з точки зору предметної практики, духовного виробництва, людської творчості, спілкування, самореалізації, тощо.

Розглядаючи співвідношення релігійної й економічної діяльності в контексті реалій сьогодення, автор проводить історико-філософську ретроспективу щодо відношувального тандему "Особа-Релігія-Бізнес" і доводить, що історично релігія і бізнес були близькими формами людської діяльності, шляхи їх часто перетиналися, хоча стосунки між ними не завжди були однозначними. В роботі підкреслюється важлива різниця в тенденціях сучасного суспільства і суспільства навіть недавнього минулого. До недавнього часу вирішальним економічним фактором була земля, потім - капітал, тепер в економіці на передній план виходить не матеріальне, а духовне (інформаційне) виробництво, де вирішальним чинником є

особистість. Тому за таких умов релігійний чинник в економічній діяльності здатний уможливити відхід від примітивної філософії житейського досвіду і підвести особу до вищого рівня усвідомлення сенсу життя та пошуків нових шляхів самовдосконалення.

Особлива увага акцентована на тому факті, що індивід вступає в релігійні відносини, постає як суб'єкт релігійної діяльності тоді, коли починає оціночно ставитись до своєї діяльності, переживати всі свої життєтворчі компоненти в релігійній якості, яка є свосвідним внутрішнім критерієм екзистенційного ставлення особи до світу.

Релігійні відносини як системне утворення, оперуючи сукупністю засобів для "переходу" віруючого індивіда у надреальне субстанційне буття за допомогою підміни раціонального світосприйняття інформацією, генерованою актом віри, детермінують практично-духовне засвоєння світу.

Підсумовуючи зроблений у розділі аналіз, автор доходить таких висновків: релігійна діяльність - особливий вид ціленаправленої, чуттєво-предметної діяльності людини, зміст якої полягає у засвоєнні й усталеному збереженні інваріантності релігійних відносин, - якщо суспільна діяльність спрямована на перетворення природного середовища і соціальної дійсності у відповідності з цілями, інтересами і потребами людини, то релігійна діяльність забезпечує підпорядкування цілей, інтересів і потреб людини певній системі релігійних відносин; індивід реалізуючи в своїй діяльності свою сутність, стає творцем, тому й релігійна діяльність постає і як творча діяльність, детермінована сутнісними якостями особи.

У **ВИСНОВКАХ** підсумовуються результати дослідження, визначаються конкретно-наукові, реально-практичні і соціально-

значимі перспективи теоретичного і емпіричного вивчення потенційних характеристик індивідуального буття особи, приналежної релігійному середовищу, можливостей її самореалізації шляхом актуалізації релігійних відносин в релігійній діяльності. Автор переконаний, що дослідження духовно-релігійного життя - це передусім дослідження особи, формування і розвитку її духовного світу, реалізації її духовних потенцій в діяльності і поведінці. Приниження ж, а то й ігнорування особистісного начала в релігійній діяльності, зокрема, а взагалі - в усій життєдіяльності соціуму, незмінно спричинює процеси, які ведуть до роз'єднання церкви і суспільства, релігії і культури, свідками чого ми є, і, останнім часом, намагаємося цього уникнути шляхом як міжцерковного діалогу, так і діалогу між державою і церквою, побудованих на принципах толерантності, взаємоповаги, порозуміння, дотримання свободи совісті та права вибору.

Для нинішнього етапу характерною є "роздвоєність" особи віруючого: вона є структурним елементом двох сфер - релігійної і світської. Найбільше це спостерігається в сучасному християнстві та, мабуть, і є однією з причин драматичного становища у сучасному православ'ї. Вихід із цього критичного стану можливий через усвідомлення того, що одним із головних важелів у практично-духовному процесі освоєння світу є релігійність - релігійність і як тип духовності, і як важливий чинник адекватного світосприйняття людини.

Дисертант наголошує на необхідності розглядати релігійний феномен як цілісну систему, найважливішими компонентами якої є релігійні відносини, релігійні потреби, релігійне середовище, релігійна діяльність, які фокусуються у станах індивідуально-особистісного буття.

Основні положення та висновки, висвітлені автором у наступних публікаціях:

1. Бучма О.В. Релігія стародавніх спільнот//Історія релігії в Україні: У 10 томах.- Т.1: Дохристиянські вірування; Прийняття Християнства.- К: Центр духовної культури, 1996.- С. 63-84 (1,4 д.а.).

2. Бучма О.В. Релігія стародавніх суспільств //Історія релігії в Україні. Навчальний посібник // К.: Четверта хвиля, 1997. - (1 д.а.).

3. Бучма О.В. Боговшанування; богомільство, Всесвітня Церква Бога, еротичні культу, знамення (знаки), іконоборство та ін., // Релігієзнавчий словник.- К.: Четверта хвиля, 1996. - (1 д. а.).

4. Бучма О.В. Православ"я, Християнство, Церква та ін. // Політологічний енциклопедичний словник.- К.: Генеза, 1997. (0,3 д.а.)

5. Бучма О.В. Релігійне середовище особи //Українське релігієзнавство, № 4.- К., 1996.- С. 24-28. (0,4 д.а.)

6. Бучма О.В. Еротичні культу в історії релігії. Шлюбно-статевий аспект проблеми релігійних відносин // Людина і світ.- 1996.- № 6.- С. 44-47 (0,5 д.а.)

7. Бучма О.В. Реалізація творчого потенціалу особи в процесі релігійної діяльності //Феномен релігії.- К., 1996. - С. 20-21. (0,08 д.а.)

8. Бучма О.В. Особа, релігія, бізнес//Релігія і Церква в контексті реалій сьогодення - К., 1996 - С. 5-6. (0,08 д.а.)

9. Бучма О.В. Особистісне начало в релігійній системі стародавніх суспільств на терені України: духовний перегук епох //Історія релігії в Україні.- Т.- 1.- -Київ-Львів, 1995.- С. 68-70. (0,1 д.а.).

АННОТАЦИЯ

Бучма О.В. Личность в системе религиозных отношений.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 - религиоведение. Институт философии Национальной Академии Наук Украины. - Киев, 1997 г.

Диссертация является комплексным философским исследованием сущностных измерений личности в системе религиозных отношений. Исследуется специфика формирования и функционирования религиозных отношений и их влияние на механизм становления личности.

Определяются структура и функции религиозной среды, ее место в системе общественной жизни и личного бытия; анализируются субъект и основные детерминанты религиозной деятельности; рассматриваются объективные социокультурные основы и предпосылки самореализации и самоутверждения личности.

SUMMARY

Buchma O.V. The Personality in the System of Religious Relations. The dissertation for the degree of Candidate of Philosophy (speciality is 09.00.11 - religious studies). Philosophy Institute of Ukraine National Academy of Science. - Kyiv, 1997.

The dissertation is a complex philosophical investigation of the dimensions of the personality essence in the system of the formation and functioning of religious relations and their influence on the mechanism of the personality becoming is investigated.

The structure and functions of the religious environment, its place in the system of the social life and personal existence are defined; the subject and the main determinants of religious activity are analysed; the objective social and cultural basis and conditions for the self-actualisation of the person.

Ключові слова: релігійні відносини, релігійне середовище, релігійність, особа, релігійна діяльність.

Підписано до друку 13.05.97р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 172.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

136 068

AB 37.838